

En dansker i Dortmund

Westfalenpark - 100 års kultur- og parkhistorie

A Dane in Dortmund

Westfalenpark - 100th anniversary history of Culture and park

Keywords: Edvard Glæsel; Dortmund; Kaiser Wilhelm Hain; Park; Urban; History; Germany

*Lene Floris**

For hundrede år siden, helt nøjagtigt den 3. juni 1894, var der officiel åbning af en ny bypark i Dortmund i hjertet af Tysklands Ruhrdistrikt. Parkanlægget hed dengang Kaiser Wilhelm Hain - Kejser Wilhelm Lunden, men fik senere, efter 2. verdenskrig, navnet Westfalenparken.

Parkens historie afspejler Tysklands udvikling i det 20. århundrede: Fra Kejsertiden over 1. verdenskrig, nationalsocialismen og 2. verdenskrig til efterkrigstidens "Wirtschaftswunder" 1). Parken fortæller således politisk og ideologisk historie, men den er også et vigtigt vidnesbyrd om, hvordan forskellige livsformer gennem tiden har gjort brug af et offentligt rum. Parken har altid været et uhyre populært udflugtssted, og ikke mindst i efterkrigstiden har den været meget besøgt af så at sige alle befolkningsgrupper. I Dortmund siger man, at enhver "Dortmunder" har mindst eet fotografi fra Westfalenparken i sit familiealbum. Alene ved Forbunds-haveudstillingen i 1959 var der 7 mill. besøgende på 171 dage. Det er parkens kulturhistorie og kun i mindre grad dens anlægshistorie, der behandles i det følgende.

Et grønt åndehul i storindustriens kulturlandskab

Dortmund gennemgik som de andre større byer i Ruhrdistriktet en voldsom udvikling i sidste halvdel af 1800-tallet. Omkring år 1850 var den en lille, næsten idyllisk by med landbrug, men i takt med udbygningen af de store industrier indenfor kul- og stålbranchen skete der en enorm befolkningstilvækst. Fra år 1850 til 1900 voksede indbyggertallet fra ca. 10.000 til knap 150.000 indbyggere.

Omkring år 1900 var de førende kredse i byen stolte af de rygende skorstone, et symbol på den voksende industri, men snart var der også bekymring over den kvalmende røg, frugttræer som ikke længere bar frugt, de sodede mure langs floden Emsen, som uden betænkning blev anvendt som kloak for de store industrier. Ønsket om frisk luft og et grønt åndehul for

1. Dortmunds sydlige del var overvejende borgerskabets domæne. Kaiser-Wilhelm-Allee var en fornem adresse.

byens befolkning kombineret med en romantisk patriotisme koncentreret om kejser Wilhelm den 1. var baggrunden for etableringen af Kaiser Wilhelm Hain.

Dortmunds sociale geografi

Byen Dortmund var omkring århundredskiftet niveaudelt i mere end een forstand - ikke bare geologisk og geografisk med den lavtliggende nordlige bydel og den højere sydlige del, men også socialt og kulturelt. Man kan således tale om, med et etnologisk begreb, at byen havde en social geografi, hvor livsformerne levede og mødtes på forskellig vis 2).

Mod nord lå storindustrien og arbejderkvartererne med boliger af meget ringe kvalitet. Her var stor sygelighed, smalle gader, manglende gadebelysning, ingen fortov, - og indbyggerne skulle ikke klage, mente byens ledelse, da de kun repræsenterede en meget lille del af byens skattegrundlag. Der var ganske vist indrettet en lille park ved petroleumshavnen, men den var kun en svag afglans af Kaiser Wilhelm Hain. I den sydlige del af byen lå borgerskabets kvarter med store villaer og brede alleer, og det var naturligvis her byens fremmeste borgere ønskede deres ny bypark og mindesmærke placeret. Kaiser Wilhelm Alle blev da også fra begyndelsen en fornem adresse. Forskellen mellem livsformernes domæne var også symboliseret i byens to badeanstalter: I den nordlige del var badet primitivt indrettet og vandet blev kun skiftet en gang ugentligt, i den sydlige del havde badeanstalten palmer i vestibulen, kakler og skinnende chrom.

Men etableringen af en offentlig park med mindesværker var ikke alene et spørgsmål om markering af sociale domæner. I slutningen af 1800-tallet var Tysklands borgerskab begejstret optaget af at rejse mindesværker for Kejser Wilhelm, "heltekejseren" - det tyske riges fader. Fra 1888 til 1914 blev der rejst mellem 300 og 400 mindesmærker for den populære kejser og af dem en stor del i Westfalen, og Dortmund ville ikke stå tilbage for andre byer.

En konkurrence udskrives

Initiativet til Kaiser Wilhelm Hain blev taget af byens honoratiores med overborgmesteren og dommer Beaumer i spidsen. Man oprettede en forening, der skulle samle private pengebidrag, og udskrev den 6. februar 1890 en konkurrence om tegninger til anlægget. Førstepræmien var på 400 mark og 2. præmien 200 mark. Den 8. marts samme år offentliggjordes bedømmelsen 3). Der var indkommet 44 bidrag i konkurrencen, som alle nøje blev gennemgået af komiteens seks medlemmer. 12 af disse forslag levede op til det på forhånd beskrevne program, og af disse blev ni betegnede som "fremragende".

Førsteprisen gik til Dortmund-firmaet Coers og Søn. I begrundelsen lagde komiteen vægt på, at vinderen havde løst opgaven særligt godt med hensyn til indretningen som offentlig park og den dertil hørende færdsel af en stor bys befolkning. Den foreslåede store dam omgivet af brede alleer dannede en passende forberedelse til det virkningsfuldt arrangerede mindesmærke, mente komiteen. Den roste den lykkelige forbindelse mellem den franske stil ved dammen og en friere behandling af resten af parken.

Alligevel anbefaledes, at dette forslag blev kombineret med forslaget fra vinderen af andenprisen. Den øvre del skulle anlægges efter Coers forslag, den nedre del efter den danske landskabsgartner Edvard Glæsel's tegninger.

Edvard Glæsel og Kaiser Wilhelm Hain
Edvard Glæsel (1858-1915) var født på Clasonsborg ved Herning og uddannet gartner hos handelsingartner Ludvig Hansen på Vesterbro.

2. Landskabsgartner Edvard Glæsel 1858-1915.
Foto venligst udlånt af hans datter Else Glæsel Volf

Berlin, den 6. februar 1890.

Preisauschreiben.

Der Vorstand des „Vereins zur Errichtung eines Kaiser Wilhelm-Hains“ in Dortmund hat ein Preisauschreiben für die Hainanlage erlassen. — 1. Preis 400 Mark; 2. Preis 200 Mark.

Die Bestimmungen sind von dem Schriftführer des Vereins, Herrn Kaufmann Helmut Schlueter, Dortmund, Ostenhellweg Nr. 10 gratis zu beziehen.

Wir bringen dies hiermit zur gef. Kenntniss unserer Mitglieder.

Der Vorstand.

Verein Deutscher Gartenkünstler
Sitz: Berlin.

3. Kort fra Verein Deutscher Gartenkünstler til Edv. Glæsel, dateret 6. februar 1890. Kortet blev udbragt den 8. febr. - påklæbet en seddel "Nærværende Brev ville være blevet udbragt tidligere, hvis Adressatens Bopæl havde været angivet. Adressen lyder Landschaftsgärtner Herr Glaesel, Kopenhagen. På trods af disse nøjsomme oplysninger kom kortet alligevel frem i løbet af to dage.

Efter 5 års læretid blev han undergartner på Bregentved 1879-81. Han rejste derefter 5 år til England og drog siden til bl.a. Tyskland, Frankrig og Italien for at studere havekunst 4).

I 1888 nedsatte han sig i København, men han bibeholdt stadig sine internationale kontakter.

I Edvard Glæsel's samling af tegninger, der befinder sig på Danmarks Veterinær og Jordbrugsbibliotek, kan man få et indblik i hans arbejde med Kaiser Wilhelm Hain og hans deltagelse i tyske konkurrencer. Der eksisterer tre mapper, foruden materialet vedr. konkurrencen i Dortmund, der har berøring med Tyskland. Heraf fremgår det, at han var optaget af projekter formidlet af Gartenkünstler Verein (nr. 48) bl.a. Kaiser Wilhelm Platz og

Verein zur Errichtung eines Kaiser-Wilhelm-Hains.

Dortmund, den 10. Februar 1890

Herrn Ed. Glæsel
København

Sehr geehrter Herr! Ich habe den angenehmen Brief erhalten, den Sie mir mit dem projektirten Kaiser-Wilhelm-Hain in Dortmund, von dem die Bestimmungen für

4. Brev fra komiteen til oprettelse af Kaiser-Wilhelm-Hain.

Botanisk Have i Dresden (i forbindelse med den internationale Gartenbau-udstilling 1887) samt en udstilling i Berlin maj 1890 (nr. 55). Det har desværre ikke været muligt at undersøge hans evt. engagement i et projekt i Breslau (nr. 73), men det vides, at han vandt guldmedalje ved en udstilling i Düsseldorf i 1902 5).

Edvard Glæsel fik kendskab til konkurrencen om Kaiser Wilhelm Hain gennem foreningen Verein Deutscher Gartenkünstler, Berlin. Det fremgår af et kort i Glæsels Samling, udsendt af foreningen 6. februar 1890 med det formål at gøre medlemmerne opmærksom på konkurrencen 6).

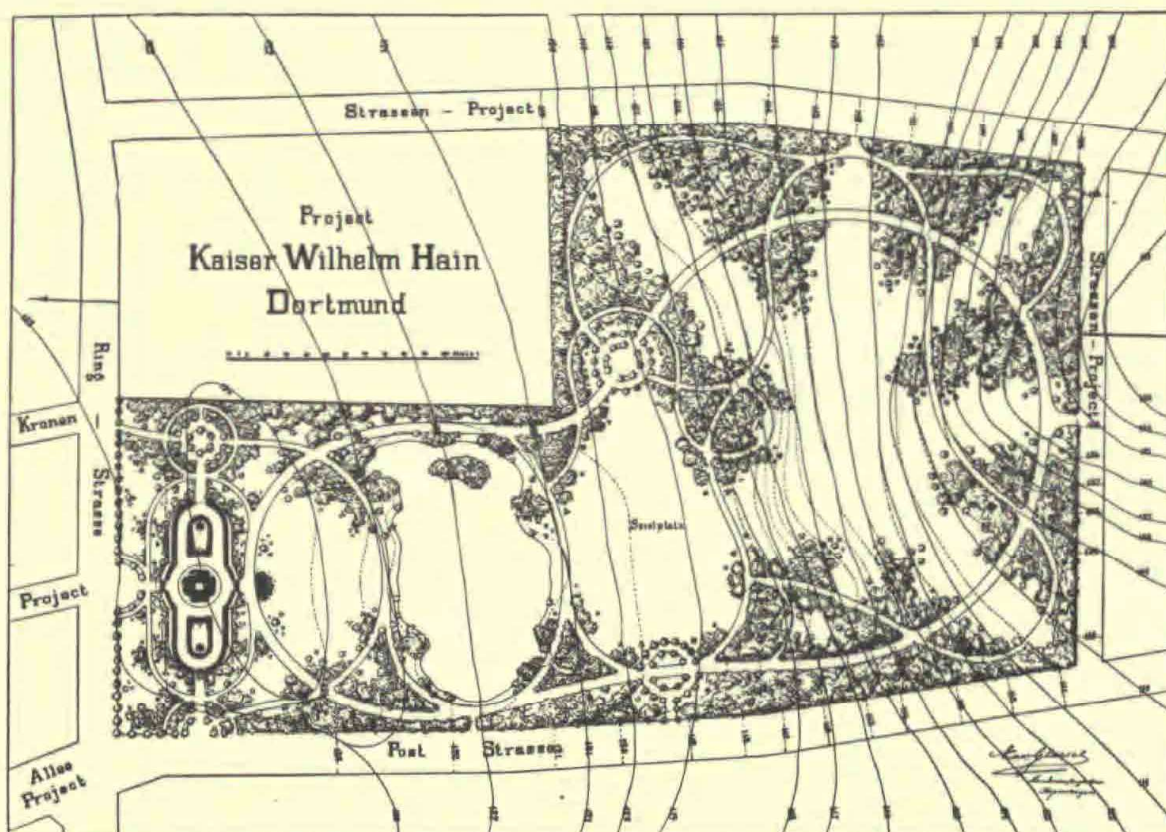
Edv. Glæsel må straks have fattet interesse for sagen og rekvirerede programmet for konkurrencen. I hvertfald modtog han 10. februar et brev fra Verein zur Errichtung eines Kaiser Wilhelm Hains. Heri bekræftes, at planen fremsendes, som ønsket. Det uddybes, hvordan der skal tages hensyn til vejforløb, og hvorledes man har overvejet udsigten fra området - man er ikke utilfreds med, at man kan se nogle "industrielle Etablissements og Berghütten" i horisonten. Det angives endvidere, hvorledes mindesmærket (statuen af Kaiser Wilhelm) skal have front mod nord, og man tilbyder at sende et foto. Det er formentlig det fotografi af et maleri fra 1889, som endnu findes i Edvard Glæsels arkiv.

Det fremgår endvidere af arkivmaterialet, at han lagde et stort arbejde i at tegne hain-anlægget, og kladden til de skriftlige kommentarer til den smukt farvelagte hovedplan er bevaret på både dansk og tysk og til tider begge sprog blandet sammen.

I komiteens officielle trykte bedømmelse fra 8. marts roses Edvard Glæsel for sine landskabeligt virkningsfulde arrangementer. Hans forslag til

5. Oprindeligt var mindesmærket for Kejser Wilhelm I planlagt som en rytterstatue. På grund af pengemangel og kunstneriske overvejelser kom kejseren dog aldrig til hest, men måtte nøjes med at betragte sine undersåtter siddende i en stol.

6. Edvard Glæsel's plan for Kaiser Wilhelm Hain, 1890.

anlægget indeholder talrige perspektiver og rummer afveksling mellem tætte partier og udsigter. Vejforløbet er "klart og skønt" og trægrupperne rigtigt fordelt og disponeret. Dog kunne prydparken ved indgangen have været bedre gennemarbejdet, mente komiteen. Man konkluderer, at programmet var opfyldt og den tegnemæssige fremstilling god, ligesom prisen for anlægget var overholdt. Et af de svage punkter var altså området omkring indgangen, som formentligt ikke har levet op til komiteens store forventninger om en pompøs og storslået ramme om mindesmærket. Glæsel's plan var derimod mere inspireret af den engelske landskabelige stil og rummede bl.a. et lege- og sportsområde.

Formentlig med Edv. Glæsel's egen håndskrift er tilføjet hans skuffede, men trods alt optimistiske kommentar i marginen på den trykte bedømmelse:

"Landmanden saaer i Mulden den mørke
Frøkorntet for den kommende Høst
Derover vandrer Efteraarsstormen
Derover lægger sig Vinterens Tue
han gjør som jeg, begraver sit Haab
han troer som jeg paa Sol og Vaar."

parken, hvor han fik overdraget, på grundlag af de præmierede konkurrenceplaner, at udarbejde de endelige planer til anlægget. Måske var Glæsels arbejde med Kaiser Wilhelm Hain virkelig "Frøkorntet for den kommende Høst" - her fik han i hvert fald lejlighed til at udfolde sine evner og få sine tanker og ideer afprøvet i en international konkurrence.

Et patriotisk frilandsmuseum ?

Tilbage til Dortmund. Det første spadestik til Kaiser Wilhelm Hain blev taget i 1890 med ordene "mit Gott, für Kaiser und Reich", men det færdige anlæg kunne først højtideligt åbnes 4 år senere, efter forskellige praktiske vanskeligheder. I de følgende år blev der rejst flere mindesmærker og omkring år 1900-1910 kan Kaiser Wilhelm Hain betegnes som et patriotisk frilandsmuseum med mindesmærker for Kejser Wilhelm I (heltekejseren), hans søn Kejser Friedrich og sønnesøn Wilhelm II, Dronning Luise, kansler Bismarck og andre store nationale og lokale "helte" 8) . Hovedindgangen var prydet med store smedejernsgitre, hvorover to ørne med et vingefang på 2,35 m svævede og symboliserede det preussiske herredømme - og lige indenfor indgangen var opstillet en obelisk smykket med en 1,5 m høj smedejerns-kejserkrone.

Patriotismen kom ikke blot til udtryk i de mange mindesmærker, men også ved national festdage som kejserens fødselsdag, Bismarck-dag, og Sedandag, den 2. september, der blev fejret i anledning af slaget ved Sedan, 1870, hvor den fransk hovedarme kapitulerede til tyske tropper. Med parken var der etableret en scene for sådanne store nationale fester, og her havde byens borgerskab en ny mulighed for selvfremstilling: det gjaldt om at se og blive set.

Kaiser Wilhelm Hain vokser - en folkepark bliver til

Parken var ikke blot en national manifestation, men blev i høj grad også et rekreativt område med sjældne træer og blomster, som flere gange blev

8. Kaiser Wilhelm Hain, Hovedindgang.

9. Buschmühle. Populær restaurant i forbindelse med Kaiser Wilhelm Hain - med plads til over 3.000 gæster, da den var på sit højeste.

udvidet med nye arealer, der gav mulighed for etablering af kælkebakke kildeanlæg og meget andet. Parken dannede på den måde efterhånden også ramme om mere folkelige arrangementer som f.eks. botaniske omvisninger Dortmund Blumentag og Børnehjælpsdag.

I 1926 erhvervede byen Dortmund også Buschmühle, en meget populær restaurant med tilhørende jord. Restauranten, oprindeligt en vandmølle, var startet som et ydmygt udskænkingsted af øl og mælk for byboere på søn-

10. Krieger-Ehrenmal. I løbet af 1930erne kom nationalsocialismen til at præge hain-anlægget.

dagsspadseretur, men den udviklede sig til at blive en af de største restauranter i Tyskland med plads til over 3.000 gæster på overdækkede terrasser.

I 1920- og 1930'erne blev afholdt utallige promenadekonserter, men der var også oprør på vej. Det blev i 1926 foreslået, at Kaiser Hain skulle skifte navn til Volkshain, og at der skulle opsættes et Aldrig-Mere-Krig-mindesmærke.

Anden verdenskrig og Westfalenparken

Men det kom til at gå helt anderledes. I 1934 besluttede byen at modernisere Kaiser Wilhelm Hain med et Krieger-Ehrenmal af stærkt nazistisk tilsnit, ligesom det oprindelige indgangsparti blev nedrevet i 1938. Nu var det nationalsocialismen, der satte sit præg på parken. Der blev indkøbt jord til en stor græsplæne, som skulle anvendes til opmarchplads for det tredje riges ungdomsmøder, og ved krigsudbruddet blev der indrettet beskyttelsesrum under det 28 m høje Bismarck-tårn (bygget 1905). De fashionable adresser på Kaiser-Wilhelm Allee kom nu til at lyde på Adolf Hitler-Allee, og hvor man tidligere havde plantet Bismarck-egetræer, var det nu Hitler-linde. Det

11. Fjernsynstårnet i Westfalenpark som symbol på teknologisk og økonomisk fremskridt. 1959.

civile parkliv gik næsten uforandret videre de første krigsår, men parken og Dortmund by blev ved et stort luftangreb marts 1945 totalt ødelagt med 5.000 tons bomber.

I den indre by lå over 90% af boligerne i ruiner.

Efterkrigstiden

Kaiser Wilhelm Hain udgjorde efter krigen et trøstesløst landskab med ødelagte træer, bombekraterer og en tørlagt dam. Imidlertid blev området hurtigt benyttet til privat havebrug af byens befolkning, hvilket især var nødvendigt i de første hungerår. Særligt bunden af dammen med næringsrigt slam dannede god grobund for kartofler og grøntsager. Omkring 1948 begyndte befolkningen så småt igen at have overskud til og brug for et rekreativt område, og man begyndte at genopbygge parken, der skiftede navn til Westfalenpark.

Og parken fik ny symbolværdi med de store gartnerudstillinger efter krigen (1959 og 1969). De blev i høj grad symbolet på viljen til genopbygning og viste også fascinationen af tekniske fremskridt som for eksempel den roterende restaurant på det 212 m høje fjernsynstårn. Haveudstillingerne fik mange millioner gæster, og var ikke alene publikums- og økonomiske succeser, men et resultat af "Wirtschaftswunder" 9) .

Idag er Westfalenparken 70 ha stor og et meget populært udflugtssted med friluftscene, det nationale tyske Rosarium, legepladser, Forum for solenergi, Kogebogsmuseum, Naturfredningshus, geologisk have og meget mere. Det er stadig en folkelig park, der fortæller kulturhistorie, og som danner rammen om et fritidsliv med studiebesøg for havekyndige, legepladser for børn, bænke til de elskendes stævnemøder, musik og teateroplevelser m.v. Og selvom Dortmunds industri har skiftet karakter, er der også i dag behov for et grønt rekreativt område til byens over 600.000 indbyggere.

Afslutning

Westfalenparkens historie er en vigtig del af hverdagslivets og den politiske/ideologiske historie. Den viser også, at det er væsentligt, at "parkhistorie" ikke alene ses ud fra havearkitektoniske synsvinkler, men at en kombination med nabodiscipliner kan være frugtbar. 10) Parken som fænomen er et studiefelt, der rækker vidt, og man kan håbe, at der i lighed med Westfalenparkens historie kommer lignende studier af danske parker. Og i den forbindelse er Edvard Glæsel et nærmere studium værd.

* Lene Floris.

Museumsinspektør, Nationalmuseet Nyere Tid.

Mag.art. i Europæisk Etnologi.

Litteratur

- Bruun, S og A. Lange: *Danmarks Havebrug og Gartneri til Aaret 1919. 1920.*
Dansk Biografisk Leksikon, 1936
Havekunst 22. årg. nr. 2 København 1941.
Nekrolog. Edvard Glæsel. *Dansk Gartner Tidende* nr. 25, 1915.
Parkgeschichte(n). *Dortmunds Westfalenpark und seine hundertjährige Tradition.* Essen 1991. Bogen udkom i anledning af Gartenschau 1991.
Pedersen, Anton: *Gartnerslægten Glæsel. Fra Kvangård til Humlekule.* nr. 1, 1971.

Utrykte kilder

- Landskabsgartner Edvard Glæsels arkiv, Danmarks Veterinær og Jordbrugsbibliotek.
Kaiser Wilhelms Hain, Dortmund, mappe nr. 54.
Berliner udstilling, mappe nr. 55.
Gartenkünstler Verein Project, mappe nr. 48.
Breslau project, mappe nr. 73.

Mappe 54 indeholder:

1. Skitse til plan over Kaiser Wilhelm Hain, blæk, farveblyant, blyant. u.å. og signatur
2. Samme rentegnet og farvelagt med titel: Project Kaiser Wilhelm Hain, Dortmund. Sign. Edv. Glæsel
Landschaftsgartner, Kopenhagen.
3. Samme som lystryk, stærkt formindsket.
4. Affotografering af maleri med rytterstatue i parkanlæg. Signeret C. Risse, 1889.
5. Kort fra Verein Deutscher Gartenkünstler, udskrivelse af konkurrencen 6. februar 1890.
6. Beschlüsse der Commission für Entscheidung über den Wettbewerb bei den Entwürfen für die Anlage eines Kaiser-Wilhelm-Hain in Dortmund. 8. marts 1890.
7. Brev fra Verein zur Errichtung eines Kaiser Wilhelm Hains. 10. febr. 1890.
8. Brev fra samme dat. 12. marts, 1890.
9. Brev fra Berlin, Verein Deutscher Gartenkünstler. 4. marts 1890.
- 10.-15. Blå kladdemark med udkast til tekstlig del af projektet.

Noter

1. Fischer, Heike: *Ausflugsziel für Millionen im Schatten der Hochöfen.* In *Parkgeschichten*, Essen 1991.
2. Møllgård, Johannes: *Byens Sociale Geografi.* Statens Byggeforskningsinstitut 1984.
3. Beschlüsse der Commission für Entscheidung über den Wettbewerb bei den Entwürfen für den Anlage eines Kaiser-Wilhelm-Hain in Dortmund. Edv. Glæsels samling. 54. Danmarks Veterinær- og Jordbrugsbibliotek.
4. Jvf. *Fra Kvangård til Humlekule* nr. 1, 1971, *Nekrolog*, *GartnerTidende* nr. 25, 1915, *Dansk Biografisk Leksikon*, 1936.
5. Jvf. *Fra Kvangård til Humlekule* nr. 1, 1971 og *Nekrolog*, *GartnerTidende* 1915.
6. Trykt kort med udskrivelsen af konkurrencen 6. februar 1890.
Edv. Glæsels Samling. 54. Danmarks Veterinær og Jordbrugsbibliotek.
7. Om Glæsels betydning for den senere havearkitektur, se Stephensen, Lulu Salto: *Tradition og Fornyelse i Dansk Havekunst.* København 1993. Hauxner, Malene: *Fantasiens Have.* København 1993.
8. Jünger, Oskar: *Ein Stadtpark für ewige Zeiten... Der Kaiser-Wilhelm-Hain - Vorläufer und Keimzelle des Westfalenparks,* *Parkgeschichten*, Essen 1990.
9. Ebert, Ralf/Schneider, Michael: *Aus grauer (Ruinen-) Städte Mauern.... in die grüne Stadt von morgen ?. Hintergrund und Bedeutung der Bundesgartenschau für den Wiederaufbau Dortmunds nach dem Zweiten Weltkrieg.* In *Parkgeschichten*, Essen 1991.
10. Rosenzweig, Roy and Blackmar, Elizabet: *The Park and the People. History of Central Park.* Cornell University Press 1992.